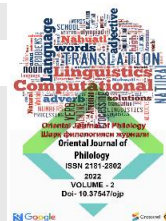

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**THE CONCEPT OF MARFU'AT IN KHALID ABDULAZIZ'S "AN-NAHW AT-TATBIQI": A SYNTACTIC-ANALYTICAL STUDY****Abdulaziz E. Rustamov**

Senior Lecturer Doctor of Philosophy
Tashkent State University of Oriental Studies
abdulazizrustamov161@gmail.com
Tashkent, Uzbekistan

Akmal B. Maxmudov

Student of Master degree faculty
Department of Arabic Studies
Tashkent State University of Oriental Studies
akmalmahmud1987@gmail.com
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: marfu'at, Arabic grammar, fa'il, na'ib al-fa'il, muftada', khabar, kana and its analogues, kada and its analogues, particles functioning as laysa, la nafiya li-l-jins, syntax, nahw, Arabic linguistics.

Received: 08.05.26**Accepted:** 09.05.26**Published:** 10.05.26

Abstract: This article analyzes the issue of marfu'at (units in the nominative case), which occupies an important place in the syntactic system of the Arabic language. The study examines the main syntactic units that occur in the nominative case in Arabic, in particular, the subject (fa'il), the agent substitute (na'ib al-fa'il), the subject (muftada'), the predicate (khabar), kana and its analogues, kada and its analogues, particles functioning as laysa, as well as grammatical units such as la nafiya li-l-jins. The theoretical foundation of the research is based on classical sources of Arabic linguistics as well as modern grammatical studies. In addition, the article examines the role of nominative units in sentence structure, their semantic and syntactic features, and their place in the grammatical system of the Arabic language using an analytical approach. The study reveals the grammatical essence of the marfu' category in Arabic, as well as its functional significance in sentence structure and meaning expression. As a result, it is scientifically substantiated that nominative units are one of the main grammatical components forming the syntactic system of the Arabic language.

**XOLID ABDULAZIZNING “AN-NAHV AT-TATBIQIY” ASARIDA MARFU‘ĀT
KONSEPSIYASI: SINTAKTIK-TAHLILIIY TADQIQ**

Abdulaziz E. Rustamov

Arabshunoslik oliy maktabi kafedrası katta o‘qituvchisi, PHD

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

abdulazizrustamov161@gmail.com

Toshkent, O‘zbekiston

Akmal B. Maxmudov

Magistratura talabasi

Arabshunoslik oliy maktabi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

akmalmahmud1987@gmail.com

Toshkent, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: marfu‘ot, arab tili grammatikasi, fa‘il, noib al-fo‘il, muftada, xabar, kana va uning o‘xshashlari, kadda va uning o‘xshashlari, “laysa” vazifasidagi harflar, la nafiya li-l-jins, sintaksis, nahv, arab tilshunosligi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada arab tilining sintaktik tizimida muhim o‘rin tutuvchi marfu‘ot (raf‘ holatidagi birliklar) masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda arab tilida raf‘ holatida keladigan asosiy sintaktik birliklar, xususan, fa‘il, noib al-fo‘il, muftada, xabar, kana va uning o‘xshashlari, kadda va uning o‘xshashlari, “laysa” vazifasini bajaruvchi harflar hamda “la nafiya li-l-jins” kabi grammatik birliklarning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Tadqiqotning nazariy asosini arab tilshunosligining klassik manbalari hamda zamonaviy grammatik tadqiqotlar tashkil etadi. Shuningdek, maqolada marfu‘ birliklarning gap tuzilishidagi o‘rni, ularning semantik va sintaktik xususiyatlari hamda arab tilidagi grammatik tizimda tutgan roli tahliliy yondashuv asosida o‘rganiladi. Tadqiqot davomida arab tilidagi marfu‘ kategoriyasining grammatik mohiyati, uning gap strukturasi va ma‘no ifodasidagi funksional ahamiyati ochib beriladi. Natijada marfu‘ birliklar arab tilining sintaktik tizimini shakllantiruvchi asosiy grammatik komponentlardan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

**КОНЦЕПЦИЯ МАРФУ‘АТ В ТРУДЕ ХАЛИДА АБДУЛАЗИЗА «АН-НАХВ АТ-
ТАТБИКИЙ»: СИНТАКСИКО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ**

Абдулазиз Э. Рустамов

старший преподаватель, доктор философии по филологическим наукам (PhD)

Высшая школа арабистики

Ташкентский государственный университет востоковедения
abdulazizrustamov161@gmail.com
Ташкент, Узбекистан

Акмал Б. Махмудов

Магистрант 1-го курса

Высшая школа арабистики

Ташкентский государственный университет востоковедения
akmalmahmud1987@gmail.com

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: марфу'ат, грамматика арабского языка, фа'иль, наиб аль-фа'иль, мубтада, хабар, кана и его аналоги, када и его аналоги, частицы в функции льяса, ля нафия ли-ль-джинс, синтаксис, нахв, арабское языкознание.

Аннотация: В данной статье анализируется проблема марфу'ат (единиц в именительном падеже), занимающая важное место в синтаксической системе арабского языка. В исследовании рассматриваются основные синтаксические единицы, употребляющиеся в форме раф', в частности: подлежащее (фа'иль), заместитель действующего лица (наиб аль-фа'иль), подлежащее (мубтада), сказуемое (хабар), глагол кана и его аналоги, када и его аналоги, частицы, выполняющие функцию льяса, а также такие грамматические единицы, как ля нафия ли-ль-джинс. Теоретическую основу исследования составляют классические источники арабского языкознания, а также современные грамматические исследования. Кроме того, в статье на основе аналитического подхода рассматриваются место марфу' единиц в структуре предложения, их семантические и синтаксические особенности, а также их роль в грамматической системе арабского языка. В ходе исследования раскрывается грамматическая сущность категории марфу' в арабском языке, а также ее функциональная значимость в структуре предложения и выражении смысла. В результате научно обосновывается, что марфу' единицы являются одним из основных грамматических компонентов, формирующих синтаксическую систему арабского языка.

Kirish. Arab tili jahondagi eng qadimiy va mukammal rivojlangan tillardan biri bo'lib, u semit tillari oilasida alohida o'rin egallaydi. Ushbu til o'zining fonetik, morfologik va ayniqsa

sintaktik tizimining mukammalligi bilan ajralib turadi. Arab tilining grammatik tizimi, ya'ni nahv ilmi, nafaqat lingvistik tadqiqotlar uchun, balki diniy, madaniy va ilmiy merosni o'rganishda ham muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Shu jihatdan arab tilining sintaktik tuzilishini chuqur tahlil qilish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Arab tilida sintaktik munosabatlarni ifodalovchi asosiy vositalardan biri i'rob tizimidir. I'rob – bu so'zlarning gapdagi grammatik vazifasiga qarab turli shakllarda kelishi bo'lib, u tilning sintaktik va semantik tizimini belgilovchi muhim mexanizmlardan biridir (Ibn Hisham Ansari, 1998, p. 62). Arab tilidagi i'rob tizimi uch asosiy holatdan iborat: raf' (ko'tarilgan holat), nasb (tushirilgan holat) va jarr (qaratqich holat). Ushbu holatlar orasida raf' alohida ahamiyatga ega bo'lib, u ko'pincha gapning asosiy struktur elementlari bilan bog'liq bo'ladi. Aynan raf' holatidagi birliklar gapning asosiy skeletini tashkil qiladi va mazmunning shakllanishida markaziy rol o'ynaydi (Abdulloh ad-Darvish, 1992, p. 50).

Arab tilshunosligida raf' holatida keluvchi birliklar المرفوعات (marfu'ot) deb yuritiladi. Ushbu birliklar an'anaviy arab grammatikasida alohida kategoriya sifatida qaraladi va ular tilning sintaktik tizimida markaziy komponentlar hisoblanadi. Marfu' birliklar gapning asosiy qismlarini tashkil etadi, ya'ni ular orqali gapning predikativ tuzilishi shakllanadi. Xususan, fo'il (ish-harakat bajaruvchisi), noib al-fo'il (majhul nisbatdagi bajaruvchi o'rinbosari), muftada (gapning boshlang'ich subyekti), xabar (predikat), shuningdek kana va uning o'xshashlari hamda boshqa nawasix birliklar marfu' kategoriyasiga kiradi.

Klassik arab grammatikasida marfu' birliklar tizimi keng va mukammal tarzda ishlab chiqilgan. Sibavayh, Ibn Hishom, az-Zamaxshariy, ar-Radiy, as-Suyutiy kabi yirik grammatik olimlar ushbu kategoriyani chuqur tahlil qilib, uning nazariy asoslarini yaratganlar. Ularning asarlarida marfu' birliklarning grammatik xususiyatlari, ularning gapdagi vazifalari, shuningdek, ular o'rtasidagi sintaktik munosabatlar batafsil yoritilgan. Shu bilan birga, zamonaviy arab tilshunosligida ham marfu' kategoriyasi yangi yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqilmoqda, uning semantik va funksional jihatlari yanada chuqurroq tahlil qilinmoqda.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, arab tilidagi marfu' birliklar tizimi nafaqat grammatik, balki semantik va funksional jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ushbu birliklar orqali gapda bajaruvchi, subyekt, predikativ munosabatlar, inkor, ehtimol va boshqa ko'plab semantik kategoriyalar ifodalanadi. Shuningdek, marfu' birliklar tilning ichki tizimini tushunishda asosiy kalit vazifasini bajaradi. Shu sababli ularni tizimli va kompleks tarzda o'rganish zarur hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi arab tilidagi marfu' birliklar tizimini sintaktik va semantik jihatdan tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, marfu' kategoriyasining nazariy asoslarini aniqlash; ikkinchidan, marfu'

birliklarning asosiy turlarini tasniflash va ularning grammatik xususiyatlarini o'rganish; uchinchidan, ushbu birliklarning gap tuzilishidagi o'rnini va semantik funksiyalarini tahlil qilish; to'rtinchidan, klassik va zamonaviy manbalar asosida marfu' birliklar tizimining rivojlanish bosqichlarini ko'rsatish.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida an'anaviy grammatik tahlil, qiyosiy tahlil hamda funksional-semantik yondashuvlardan foydalanildi. Klassik arab grammatikasi manbalari bilan bir qatorda zamonaviy o'quv qo'llanmalari va ilmiy tadqiqotlar ham o'rganildi. Misollar asosan arab tilidagi real matnlardan va grammatik qo'llanmalardan olindi. Bu esa tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda marfu' birliklar tizimi nafaqat an'anaviy grammatik nuqtai nazardan, balki sintaktik va semantik uyg'unlikda, tizimli yondashuv asosida o'rganiladi. Shuningdek, maqolada marfu' birliklarning gap tuzilishidagi funksional roli ham alohida e'tibor markaziga qo'yilgan. Bu esa ushbu kategoriyaning til tizimidagi haqiqiy o'rnini yanada aniqroq ko'rsatishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u arab tilining sintaktik tizimini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Amaliy jihatdan esa ushbu tadqiqot natijalari arab tilini o'qitish jarayonida, grammatik qo'llanmalar tuzishda hamda tarjima amaliyotida qo'llanishi mumkin. Ayniqsa, marfu' birliklarning to'g'ri aniqlanishi va tahlil qilinishi arab tilida to'g'ri va aniq nutq tuzish uchun muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, arab tilidagi marfu' birliklar tizimi murakkab va ko'p qirrali grammatik hodisa bo'lib, u tilning sintaktik va semantik strukturasi shakllantiruvchi asosiy omillardan biridir. Ushbu maqolada aynan shu tizimning nazariy va amaliy jihatlari chuqur tahlil qilinadi hamda uning arab tilidagi o'rnini ilmiy asosda yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Arab tili grammatikasi, xususan, marfu' birliklar (المرفوعات) masalasi klassik va zamonaviy tilshunoslikda keng o'rganilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Ushbu tadqiqot doirasida marfu' kategoriyasining nazariy va amaliy jihatlari o'rganishda arab grammatikasining klassik manbalari hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosiy manba sifatida xizmat qildi.

Klassik arab tilshunosligida marfu' birliklar tizimi ilk bor chuqur va tizimli ravishda Sibavayhning "Al-Kitob" asarida bayon qilingan. Ushbu asarda arab tilining grammatik tizimi, jumladan, i'rob kategoriyalari va ularning qoidalari ilmiy asosda ishlab chiqilgan bo'lib, marfu' birliklarning sintaktik vazifalari aniq misollar orqali ko'rsatib berilgan. Keyingi davrlarda Ibn Hishom al-Ansoriyning "Mugniy al-labib" asarida sintaktik munosabatlar yanada chuqur tahlil qilinib, marfu' birliklarning turli kontekstlardagi qo'llanilishi keng yoritilgan.

Shuningdek, Ibn Aqilning “Sharh Ibn Aqil ‘ala Alfyyat Ibn Molik” asarida Ibn Molikning “Alfiya”siga berilgan sharh orqali marfu‘ birliklarning nazariy asoslari izchil va tizimli ravishda tushuntirilgan. Ibn Molikning o‘zi esa “Alfiya” asarida arab grammatikasining asosiy qoidalarini nazmiy shaklda bayon qilib, marfu‘ kategoriyasini umumiy grammatik tizimning muhim qismi sifatida ko‘rsatgan.

Zamahshariyning “Al-Mufassal” asarida esa arab tilining sintaktik tuzilishiga doir masalalar chuqur tahlil qilinib, marfu‘ birliklarning funksional xususiyatlari ochib berilgan. Suyutiyning “Ham‘ al-havomi‘” asarida esa avvalgi grammatik maktablar qarashlari umumlashtirilib, marfu‘ birliklar haqidagi turli nazariy yondashuvlar qiyosiy tahlil qilingan.

Zamonaviy arab tilshunosligida ham ushbu masala dolzarbligini saqlab qolgan. Masalan, Muhammad Iydning “An-nahv al-musaffa” asarida grammatik qoidalar soddalashtirilgan holda bayon qilinib, marfu‘ birliklarning amaliy jihatlari ko‘proq yoritilgan. Abdurahmon Ayyubning “An-nahv al-‘arabiy: usuluhu va manahijuhu” asarida esa arab grammatikasi metodologiyasi va uning o‘qitish usullari tahlil qilingan. Hasan Abdulloh an-Nu‘aymiyning “Ad-dirosat an-nahviyya al-hadisa” asarida zamonaviy grammatik tadqiqotlar va yangi yondashuvlar asosida marfu‘ kategoriyasi qayta ko‘rib chiqilgan.

Shu bilan birga, Abdulloh ad-Darvishning “I‘rob al-Qur’an al-karim va bayonuhu” asarida Qur’on matni misolida marfu‘ birliklarning amaliy qo‘llanilishi ko‘rsatilgan bo‘lsa, Mahmud Husniy Mugalisa va Abdulsalom Horun asarlarida grammatik tadqiqotlar va tahqiq ishlari orqali ushbu kategoriya yanada chuqur o‘rganilgan.

Yuqoridagi manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, marfu‘ birliklar arab tili sintaktik tizimining asosiy komponenti sifatida barcha davr tilshunoslari tomonidan muhim ilmiy ob’ekt sifatida qaralgan. Biroq ularning semantik va funksional jihatlarini kompleks tarzda o‘rganish hali ham dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasiga kelsak, ushbu ishda bir nechta ilmiy usullardan foydalanildi. Avvalo, an’anaviy grammatik tahlil usuli qo‘llanilib, marfu‘ birliklarning shakliy va sintaktik xususiyatlari o‘rganildi. Bu usul orqali har bir grammatik birlikning vazifasi, uning gapdagi o‘rni va i‘rob xususiyatlari aniqlandi.

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil usulidan foydalanilib, klassik va zamonaviy manbalardagi qarashlar o‘zaro taqqoslandi. Bu esa marfu‘ kategoriyasining tarixi rivojlanishi va turli maktablar tomonidan qanday talqin qilinganini ko‘rsatish imkonini berdi.

Uchinchidan, funksional-semantik yondashuv asosida marfu‘ birliklarning gap mazmunini shakllantirishdagi roli tahlil qilindi. Bu usul orqali ushbu birliklarning nafaqat grammatik, balki ma’naviy funksiyalari ham ochib berildi.

Shuningdek, tadqiqotda misollar tahlili usuli ham keng qoʻllanildi. Arab tili grammatik qoidalari turli misollar asosida tahlil qilinib, ularning amaliy qoʻllanilishi koʻrsatildi. Bu esa tadqiqot natijalarining aniq va asoslangan boʻlishini taʼminladi.

Natija. Arab tili grammatik tizimi oʻzining murakkab va mukammal tuzilishi bilan semit tillari orasida alohida oʻrin egallaydi. Ushbu tizimda sintaktik munosabatlarni ifodalovchi asosiy vositalardan biri iʼrob boʻlib, u soʻzlarning gapdagi vazifasiga qarab turli holatlarda kelishini bildiradi. Arab tilidagi iʼrob tizimi uch asosiy holatni oʻz ichiga oladi: rafʼ, nasb va jarr. Ushbu holatlar ichida rafʼ alohida ahamiyatga ega boʻlib, u koʻpincha gapning asosiy unsurlari bilan bogʻliq boʻladi (Xalid Abdulaziz, 2012, p. 35).

Arab tilshunosligida المرفوعات (marfūʼot) deb, iʼrob jihatidan rafʼ holatida keladigan birliklarga aytiladi. Bu birliklar gapning markaziy komponentlarini tashkil qiladi. Anʼanaviy arab grammatikasida marfuʼot odatda quyidagi toʻqqiz turga boʻlinadi:

1. الفاعل
2. نائب الفاعل
3. المبتدأ
4. الخبر
5. اسم كان وأخواتها
6. خبر كان وأخواتها
7. اسم كاد وأخواتها
8. خبر كاد وأخواتها
9. اسم لا النافية للجنس

Mazkur maqolada ushbu marfuʼ birliklar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida klassik arab grammatikasi qoidalari bilan bir qatorda zamonaviy oʻquv qoʻllanmalarida berilgan misollar ham qoʻllanadi (Ibn Aqil, 2005, p. 84).

Arab tilida rafʼ holati koʻpincha quyidagi belgilar orqali ifodalanadi:

- zamma (ضمة)
- vov
- alif
- nun

Bu belgilar soʻzning turiga va grammatik vazifasiga qarab oʻzgaradi. Masalan: جاء الرجل Bu gapda الرجل soʻzi damma bilan kelib, rafʼ holatini bildiradi. Tarjimasi: Erkak keldi (Ibn Molik, 2004, p.38).

الفاعل Faʼil tushunchasi: Arab grammatikasida foʻil – feʼl sodir boʻlishini bildiruvchi shaxs yoki predmetdir. U quyidagicha taʼriflanadi: Yaʼni: faʼil – feʼlni

bajargan shaxsni bildiruvchi marfu‘ ism. Misol كَتَبَ الطالبُ الدرسَ Tarjimasi: Talaba darsni yozdi. Bu erda: كَتَبَ – fe’l/ الطالبُ – fa’il

Fa’ilning asosiy hukmlari: Fa’ilga oid bir necha asosiy qoidalar mavjud.

1. Fo’il marfu‘ bo‘ladi: Masalan: نَجَحَ الطالبُ Tarjimasi: Talaba muvaffaqiyat qozondi.

2. Fo’il fe’ldan keyin keladi: Arab tilida odatda fe’l oldin, fa’il keyin keladi. Masalan: حضر Tarjimasi: Ustoz keldi.

3. Fo’il yashirin bo‘lishi mumkin: Ba’zan fa’il gapda ko‘rinmaydi. Masalan: اكتب Tarjimasi: Yoz! Bu erda fo’il yashirin: أنت (Sibavayh, 1988, p. 64).

الفاعل نائب Noib al-fo’il tushunchasi: Ba’zan gapda fe’l majhul (majhul) shaklida keladi. Bunda asl fa’il tushib qoladi va uning o‘rniga boshqa ism keladi. Bu ism noibul fo’il deb ataladi. Ta’rif: نائب الفاعل اسم مرفوع يحل محل الفاعل بعد حذف الفاعل Ya’ni: fa’il tushib qolgandan keyin uning o‘rnini egallagan marfu‘ ism (Zamaxshariy, 1993, p. 96).

Misol كُسِرَ الزجاجُ Tarjimasi: Shisha sindirildi. Bu erda: الزجاجُ — noibul fo’il

Mubtada Arab tilida ismiy gap ikki qismdan iborat:

1. mubtada

2. xabar

Ta’rif: المبتدأ هو الاسم المرفوع الذي يُسند إليه الخبر Misol مجتهدُ الطالبُ مجتهدُ Tarjimasi: Talaba tirishqoq. Bu erda: الطالبُ – mubtada – مجتهدُ – xabar (Suyutiy, 2001, p. 80).

Mubtadaning hukmlari Mubtada odatda: marfu‘ bo‘ladi, ma’rifa bo‘ladi

Xabar mubtada haqida ma’lumot beradi. Ta’rif: الخبر هو ما يتم به معنى المبتدأ Ya’ni: mubtado – xabar berilayotgan ism. Misol خبرُ الطالبُ خبرُ Tarjimasi: Talaba tirishqoq. Bu erda: الطالبُ – mubtada – خبرُ – xabar (Suyutiy, 2001, p. 80).

Xabar turlari Arab tilida xabar uch turga bo‘linadi:

1. مفرد

2. جملة

3. شبه جملة

Misol: السماءُ صافيةٌ Tarjimasi: Osmon musaffo.

Jumla shaklidagi xabar: الطالبُ يكتبُ الدرسَ Tarjimasi: Talaba dars yozmoqda.

شبه جملة الكتابُ على الطاولة Tarjimasi: Kitob stol ustida (Abdurahmon Ayyub, 1995, p. 58).

كان وأخواتها Arab tilida mubtada va xabarning hukmini o‘zgartiradigan fe’llardan biri hisoblanadi. Ta’rif: كان وأخواتها تدخل على المبتدأ والخبر Ya’ni: u mubtada va xabarga kiradi. Natija:

• mubtada → ism kana (marfu‘)

• xabar → mansub

Misol: كان الطالبُ مجتهدًا Tarjimasi: Talaba tirishqoq edi.

“كان” ning ma’nosi: U odatda: o‘tgan zamonni bildiradi, holatni ifodalaydi

“كان” ning o‘xshashlari: Arab grammatikasida quyidagi fe‘llar ham shu guruhga kiradi: أصبح الجوُّ (Hasan Abdulloh an-Nu‘aymiy, 1990, p. 71). Misol: أصبح الجوُّ جميلاً Tarjimasi: Havo go‘zal bo‘ldi. Bu fe‘llar ham xuddi كان kabi ishlaydi. Arab tilidagi marfu‘ birliklar sintaktik tizimning eng muhim qismidir. Fa‘il, noibul fo‘il, muftada va xabar kabi birliklar gapning asosiy tuzilishini belgilaydi. Ularning grammatik xususiyatlarini chuqur o‘rganish arab tilini mukammal tushunish uchun zarur hisoblanadi. Mazkur maqolaning birinchi qismida marfū‘ātning asosiy to‘rt turi hamda “kana va uning o‘xshashlari” haqida nazariy va amaliy tahlil berildi. Keyingi qismlarda esa ushbu tizimning qolgan unsurlari, xususan كأخواتها، كاد وأخواتها، لا النافية للجنس، لا أحرف ليس، كabi birliklar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

كاد وأخواتها: Arab grammatikasida muftada va xabarga ta‘sir qiluvchi fe‘llar tizimi juda keng va murakkabdir (Abdulloh ad-Darvish, 1992, p. 59). Ushbu fe‘llardan biri كأخواتها deb ataluvchi fe‘llar guruhi hisoblanadi. Bu fe‘llar grammatik jihatdan كأخواتها ga o‘xshash tarzda amal qiladi, ya‘ni ular ham muftada va xabarga kirib, muftadani marfu‘ holatda qoldiradi, xabarni esa mansub qiladi. Arab grammatiklari ushbu fe‘llarni odatda أفعال المقاربة deb ataydilar. Bu nomning sababi shundaki, bu fe‘llar biror amal yoki hodisaning sodir bo‘lishiga yaqinlashganini yoki boshlanish arafasida ekanligini bildiradi. Grammatik jihatdan quyidagi qoida keltiriladi:

كاد وأخواتها تعمل عمل كان، فترفع الاسم وتنصب الخبر. Ya‘ni: “Kada va uning o‘xshashlari kana kabi amal qilib, ismni marfu‘ va xabarni mansub qiladi.” Masalan: كاد المطر يهطل Tarjimasi: “Yomg‘ir yog‘ay deb turdi.”

Bu gapda: المطر – ism kada (marfu‘) يهطل – xabar kāda. Bu fe‘llarning grammatik tizimi arab tilining semantik ifoda imkoniyatlarini boyitadi, chunki ular sodir bo‘layotgan yoki sodir bo‘lishi kutilayotgan hodisani ifodalashda muhim rol o‘ynaydi (Mahmud Husni Mugalisa, 2007, p. 42).

أقسام كاد وأخواتها: Arab tilshunoslari كأخواتها fe‘llarini ma‘nosiga qarab uch asosiy turga ajratadilar:

1. أفعال المقاربة
2. أفعال الرجاء
3. أفعال الشروع

Bu tasnif semantik asosga ega bo‘lib, har bir tur ma‘lum grammatik va semantik vazifani bajaradi.

أفعال المقاربة: Bu fe‘llar amal yoki hodisaning sodir bo‘lishiga juda yaqin qolganini bildiradi. Ular orasida eng mashhurlari: كاد/ أو شك /كرب/ أو شك الوقت أن ينتهي Tarjimasi: “Vaqt tugay deb turibdi.” Bu erda أو شك ham xuddi shu ma‘noni bildiradi (Abdul Salam Harun, 1986, p. 65).

أفعال الرجاء: Bu guruhdagi fe‘llar amal sodir bo‘lishiga umid qilish yoki kutilish ma‘nosini bildiradi. Bu turga quyidagi fe‘llar kiradi: عسى/ حرى/ اخلوق. Masalan: Shuningdek, she‘riy

misollarda ham bu fe'l keng qo'llanadi: عسى الكرب الذي أمسيت فيه يكون وراءه فرج قريب Tarjimasi: "Balki seni qiynayotgan g'am ortidan yaqin bir engillik kelar." (Muhammad Iyd, 2001, p. 21).

أفعال الشرع: Bu fe'llar esa amalning boshlanishini bildiradi. Ular ish-harakatning yangi boshlanayotganini ifodalaydi. Bu turga quyidagi fe'llar kiradi: أخذ/ جعل/ شرع/ طفق/ أنشأ/ قام/ هب Tarjimasi: "Xolid maktub yozishni boshladi." Bu erda أنشأ fe'li ish boshlanishini bildiradi (Hasan Abdulloh an-Nu'aymiy, 1990, p. 39).

كاد وأخواتها Arab grammatikasida كاد وأخواتها xabariga oid bir qancha shartlar mavjud. Eng muhim qoida: أن يكون خبرها فعلاً مضارعاً Ya'ni xabar hozirgi zamon fe'li bo'lishi kerak. Masalan: كاد الطالب يسقط Tarjimasi: "Talaba yiqilay deb turdi." Ba'zan xabar أن bilan ham kelishi mumkin. Masalan: كاد الفقر أن يكون كفوفاً Tarjimasi: "Qashshoqlik kufrga olib boray deb turadi." (Zamaxshariy, 1993, p. 96).

أحرف ليس: Arab tilida ba'zan fe'l emas, balki harflar ham "ليس" vazifasini bajarishi mumkin. Bunday harflar ليس deb ataladi. Ular to'rtta: لا/ لات/ إن/ ما Bu harflar inkor ma'nosini bildiradi va ayrim shartlar bilan "ليس" kabi amal qiladi. Masalan: ما هذا بشراً Tarjimasi: "Bu inson emas." ما المشبهة بليس Bu erda ayniqsa ما harfi muhim hisoblanadi. U ma'lum shartlar bilan ليس kabi amal qiladi.

لا النافية للجنس Arab grammatikasida inkorning yana bir muhim turi لا النافية للجنس hisoblanadi. Bu harf o'zidan keyingi jinsni to'liq inkor qiladi. Ta'rif: لا النافية للجنس تفيد نفي الخير عن جميع أفراد الجنس. Ya'ni: "Jinsni inkor qiluvchi لا jinsning barcha a'zolarini inkor qiladi." Masalan: لا رجل في الدار Tarjimasi: "Uyda birorta ham erkak yo'q." Bu erda: رجل – اسم في الدار – xabar. لا النافية Bu harfning amal qilishi uchun bir nechta shartlar mavjud. Birinchi shart – ism nakira bo'lishi kerak. Masalan: لا رجل في الدار Tarjimasi: "Uyda birorta erkak yo'q." Ikkinchi shart – ism bilan xabar orasiga boshqa so'z kirmasligi kerak. Uchinchi shart – "لا" ga jar harfi kirmasligi kerak. Masalan: سافرت بلا زاد Tarjimasi: "Men oziq-ovqatsiz safar qildim." Bu erda "لا" ishlaymaydi (Mahmud Husni Mugalisa, 2007, p. 66).

كاد وأخواتها Arab tilidagi marfū' birliklar tizimi juda keng va murakkabdir. Ushbu tizimda كاد وأخواتها kabi birliklar muhim sintaktik vazifani bajaradi. Ular nafaqat grammatik struktura, balki gapning semantik mazmunini ham belgilaydi.

Bu birliklar orqali arab tilida:

- amalning boshlanishi
- amalning sodir bo'lishiga yaqinlashuvi
- umid va ehtimol
- inkor

kabi ma'nolar ifodalanadi. Shuning uchun ularni o'rganish arab tili sintaksisini chuqur tushunish uchun zarur hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot davomida arab tilining sintaktik tizimida muhim o‘rin tutuvchi marfu‘ birliklar kategoriyasi nazariy va amaliy jihatdan kompleks tahlil qilindi. O‘rganish natijalari shuni ko‘rsatdiki, marfu‘ birliklar arab tilining grammatik tuzilishida markaziy o‘rinni egallaydi hamda gapning asosiy sintaktik skeletini shakllantiruvchi eng muhim komponentlardan biri hisoblanadi. Ushbu birliklar orqali gapning predikativ tuzilishi yuzaga keladi, ya‘ni gapdagi subyekt-predikat munosabatlari aniqlanadi va semantik mazmun shakllanadi.

Tadqiqotda avvalo arab tilidagi i‘rob tizimi va uning uch asosiy holati – raf‘, nasb va jarr kategoriyalari ko‘rib chiqildi. Ular ichida raf‘ holatining alohida o‘rni borligi ilmiy asosda ko‘rsatib berildi. Chunki aynan raf‘ holatidagi birliklar, ya‘ni marfu‘ot gapning asosiy bo‘g‘inlarini tashkil etadi. Fo‘il, noibul fo‘il, muftada, xabar kabi birliklar orqali gapning strukturasi vujudga keladi va bu birliklar o‘zaro sintaktik bog‘lanish asosida yagona mazmuniy butunlikni hosil qiladi.

Tahlillar natijasida marfu‘ birliklarning asosiy turlari aniqlanib, ularning har biri alohida-alohida grammatik va semantik jihatdan o‘rganildi. Xususan, fo‘il kategoriyasi fe‘l bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ish-harakat bajaruvchisini ifodalashi, uning doimo marfu‘ holatda kelishi va ko‘pincha fe‘ldan keyin joylashishi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Shu bilan birga, fa‘ilning yashirin shaklda kelishi ham arab tilining o‘ziga xos sintaktik xususiyatlaridan biri ekanligi ta‘kidlandi. Bu esa arab tilida ifoda iqtisodiyliги va grammatik moslashuvchanlikning mavjudligini ko‘rsatadi.

Noibul fo‘il kategoriyasi esa majhul nisbatdagi gaplarda yuzaga kelishi, bunda asl fa‘il tushib qolib, uning o‘rnini boshqa ism egallashi aniqlashtirildi. Ushbu birlikning ham marfu‘ holatda kelishi va gapda muhim sintaktik vazifa bajarishi isbotlandi. Bu esa arab tilida passiv konstruksiyalarning qanday shakllanishini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Muftada va xabar birliklari esa ismiy gaplarning asosiy komponentlari sifatida ko‘rib chiqildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, muftada odatda ma‘rifa va marfu‘ bo‘lib keladi hamda gapning boshlang‘ich nuqtasini tashkil qiladi. Xabar esa muftadaning mazmunini to‘ldiradi va gapning predikativ yadrosini shakllantiradi. Xabarning turli shakllarda – muftad, jumla va shibh jumla ko‘rinishida kelishi arab tilining sintaktik boyligini namoyon etadi.

Shuningdek, tadqiqotda kana va uning o‘xshashlari hamda kāda va uning o‘xshashlari kabi fe‘llarning marfu‘ birliklarga ta‘siri keng yoritildi. Bu fe‘llar muftada va xabarning hukmini o‘zgartirib, gapning grammatik va semantik tuzilishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi aniqlashtirildi. Xususan, kāna va uning o‘xshashlari muftadani marfu‘ holatda qoldirib, xabarni mansub qiladi. Kada va uning o‘xshashlari esa amalning sodir bo‘lishiga yaqinlashuvi, ehtimol yoki boshlanish jarayonini ifodalash orqali arab tilining semantik imkoniyatlarini boyitadi.

Mazkur tadqiqotda كاد وأخواتها fe'llarining semantik tasnifi ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ular أفعال الرجاء، أفعال المقاربة، أفعال الشرع va كabi uch asosiy guruhga ajratilib, har birining o'ziga xos grammatik va semantik xususiyatlari ochib berildi. Bu esa arab tilida harakatning turli bosqichlarini (boshlanish, yaqinlashuv, umid) ifodalashda fe'llarning qanday ishlashini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, أحرف ليس va لا النافية للجنس kabi harfiy nawasixlar ham tahlil qilindi. Ushbu birliklar inkor ma'nosini ifodalashda muhim rol o'ynashi, ayrim shartlar asosida muftada va xabarning grammatik holatini o'zgartirishi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Ayniqsa, لا النافية للجنس ning umumiy inkor ma'nosini ifodalashi va uning grammatik shartlari arab tilidagi inkor tizimining murakkabligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, marfu' birliklar nafaqat grammatik struktura, balki semantik mazmunni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Ular orqali gapda bajaruvchi, subyekt, predikativ munosabatlar, inkor, ehtimol, yaqinlashuv kabi turli ma'no qatlamlari ifodalanadi. Bu esa marfu' birliklarning arab tilidagi funksional ahamiyatini yanada oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot davomida marfu' birliklarning o'zaro sintaktik bog'liqligi ham alohida e'tiborga olindi. Masalan, fo'il fe'l bilan, muftada esa xabar bilan uzviy bog'lanib, gapning umumiy mazmunini hosil qiladi. Bu bog'lanishlar arab tilining sintaktik tizimini tashkil etuvchi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ushbu birliklarni alohida emas, balki tizimli yondashuv asosida o'rganish muhimdir.

Mazkur tadqiqotning yana bir muhim natijasi shundaki, arab tilidagi nawasix tizimi grammatik transformatsiyaning asosiy vositalaridan biri ekanligi aniqlandi. Fe'llar va harflar orqali gap strukturasi o'zgarishi arab tilining yuqori darajadagi sintaktik moslashuvchanligini ko'rsatadi. Bu esa tilning boy va murakkab tizimga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar asosida quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin:

Birinchiidan, marfu' birliklar arab tilining sintaktik tizimida markaziy o'rinni egallaydi va gapning asosiy struktur elementlarini tashkil qiladi.

Ikkinchiidan, ushbu birliklar o'zaro murakkab sintaktik va semantik bog'lanishlar orqali gapning umumiy mazmunini shakllantiradi.

Uchinchiidan, kana, kada va boshqa nawasix birliklar marfu' birliklarning grammatik holatini o'zgartirib, gapning semantik ifodasini boyitadi.

To'rtinchiidan, marfu' birliklar arab tilining funksional imkoniyatlarini kengaytiruvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Beshinchiidan, marfu' kategoriyasini chuqur o'rganish arab tilining grammatik tizimini mukammal tushunish uchun zarur shart hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, arab tilidagi marfu' birliklar tizimi murakkab, ko'p qirrali va chuqur ilmiy o'rganishni talab qiladigan grammatik hodisa hisoblanadi. Ushbu birliklar tilning sintaktik va semantik strukturasi shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Shuning uchun ularni tizimli va kompleks tarzda o'rganish arab tilshunosligining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdul Salam Harun. (1986). Arabic Language: Grammatical Investigations. Al-Lugha al-'Arabiyya: Tahqiqat nahviyya. – Cairo: Maktabat al-Xonji – 280 p. (in Arabic)
2. Abdulloh ad-Darvish. (1992). Arabic Language: The Grammatical Analysis of the Holy Qur'an. Al-Lugha al-'Arabiyya: I'rob al-Qur'an al-karim va bayonuhu. – Damascus: Dar al-Irshod – 500 p. (in Arabic)
3. Abdurahmon Ayyub. (1995). Arabic Language: Arabic Grammar: Its Principles and Methods. Al-Lugha al-'Arabiyya: An-nahv al-'arabiy: usuluhu va manahijuhu. – Cairo: Maktabat al-Xonji – 350 p. (in Arabic)
4. Begmatova B.M., Mutalova G.S., Kasimova S.S. (2023). The direct object and its use in Arabic language // Boletín De Literatura Oral -The Literary Journal, Vol. 10 No. 1. – Pp. 3601-3609. (in English)
5. Hasan Abdulloh an-Nu'aymiy. (1990). Arabic Language: Modern Grammatical Studies. Al-Lugha al-'Arabiyya: Ad-dirosat an-nahviyya al-hadisa. – Baghdad: Dar ash-Shu'un as-Saqafiyya – 300 p. (in Arabic)
6. Ibn Aqil. (2005). Arabic Language: Commentary on Ibn Aqil on Alfiyya. Al-Lugha al-'Arabiyya: Sharh Ibn Aqil 'ala Alfiyyat Ibn Molik. – Cairo: Dar at-Turos – 784 p. (in Arabic)
7. Ibn Hishom Ansoriy. (1998). Arabic Language: The Enrichment of the Intelligent. Al-Lugha al-'Arabiyya: Mughniy al-Labib 'an Kutub al-A'orib. – Beirut: Dar al-Fikr – 712 p. (in Arabic)
8. Ibn Molik. (2004). Arabic Language: Alfiyya in Grammar and Morphology. Al-Lugha al-'Arabiyya: Alfiyya Ibn Molik fi-n-nahv va-s-sarf. – Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya – 320 p. (in Arabic)
9. Mahmud Husni Mugalisa. (2007). Arabic Language: The Sufficient Grammar. Al-Lugha al-'Arabiyya: An-nahv ash-shafi. – Amman: Dar al-Masira – 420 p. (in Arabic)
10. Muhammad Iyd. (2001). Arabic Language: The Refined Grammar. Al-Lugha al-'Arabiyya: An-nahv al-musaffa. – Cairo: Maktabat ash-Shabab – 400 p. (in Arabic)
11. Rustamov A.E. (2017). The Meaning of Particles (al-huruf-nasib) in Expressing Modality in the Arabic Literary Language. Znachenije chastits (al-khuruf-nasiba) v vyrazhenii modal'nosti v arabskom literaturnom yazyke // "Current Problems of Arabic Philology and

Methods of Teaching the Arabic Language”. V International Scientific and Practical Conference, November 10-11, 2017. – Grozny (Chechen Republic).– Pp. 337-342 (in Russian)

12. Rustamov A.E. (2025). Features of conditional constructions in the Arabic language. Arab tilida shartni ifodalovchi konstruktsiyalar xususiyatlari // Oriental Journal of Philology, Vol 05, Issue 03. – Pp. 561-567. DOI: <https://doi.org/10.37547/supsci-ojp-05-03-64> (in Uzbek)

13. Rustamov, A. (2020). Syntactic properties of conditional prepositions (hurufu-sh-shart). Shart yuklamalari (hurufu-sh-shart)ning sintaktik xususiyatlari. Eastern torch, 1(1), 108-116. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eastern-torch/article/view/13273> (in Uzbek)

14. Rustamov, A.E. (2022). The characteristics of the interaction between the conditional verb and the response verb in the conditional compound sentence in Arabic. Arab tilida shart ergash gapli qo‘shma gapda shart fe’li va javob fe’lining o‘zaro bog‘lanish xususiyatlari // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. Volume 2, Issue 13. – Pp. 35-42. (ISSN: 2181-2888) (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7416928>) (in Uzbek)

15. Sibavayh. (1988). Arabic Language: The Book. Al-Lugha al-‘Arabiyya: Al-Kitab. – Cairo: Misr Davlat kitob nashriyoti – 624 p. (in Arabic)

16. Suyutiy. (2001). Arabic Language: The Collection of Marginal Notes. Al-Lugha al-‘Arabiyya: Hama‘ al-havami‘ fi sharh jam‘ al-javami‘. – Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya – 680 p. (in Arabic)

17. Zamaxshariy. (1993). Arabic Language: The Detailed Grammar. Al-Lugha al-‘Arabiyya: Al-Mufasssal fi ‘ilm al-‘arabiyya. – Beirut: Dar al-Jil – 296 p. (in Arabic)